

PRAKSA OSLOVLJAVANJA REISUL-ULEME

Ekrem TUCAKOVIĆ

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
ekrem.tucakovic@rijaset.ba

SAŽETAK: Analizom određenog korpusa službene korespondencije i tekstova u publikacijama Islamske zajednice i bošnjačkih časopisa uočava se praksa raznolikog oslovljavanja reisul-uleme. Tokom nešto više od 140 godina postojanja službe reisul-uleme evidentno je nepostojanje stabilnih i široko ustaljenih formi oslovljavanja ličnosti koja vrši najznačajniju vjersku i vjersko-predstavničku dužnost muslimana u Bosni i Hercegovini. To štošta govori o jezičkoj kulturi, sposobnosti izvođenja iz vlastite duhovne tradicije adekvatnih značenja u vlastitom jeziku, građenju stručnog pojmovlja i imenovanja osoba i službi ili njihovih administrativnih, organizacijskih i duhovnih položaja. U ovom radu prezentiraju se neki primjeri oslovljavanja reisul-uleme u različitim historijskim periodima koji, s jedne strane, ukazuju na poimanje ove službe, a, s druge, svjedoče o stanovitom diskontinuitetu, sporom prepoznavanju značaja utemeljenja čvršćih duhovnih uporišta na kojima bi se gradila stabilna jezička i pojmovna deskripcija i reprezentacija. Ovi primjeri također ukazuju na utjecaj vanjskog okruženja i u stanovitom smislu traganja za primjerenom institucionalnom kulturom ophođenja i oslovljavanja.

Ključne riječi: reisul-ulema, Islamska zajednica, služba, titula, oslovljavanje

Uvod

Iskazivanje poštovanja, čuvanje dostojanstva i integriteta u komunikaciji je temeljni zahtjev islama u međuljudskim odnosima. Zabrana ruganja, nadijevanja ružnih nadimaka, kuđenja i ogovaranja je izričita i apsolutna. (El-Hudžurat, 11-12) Posjednici određenih duhovnih stepena i zaduženja ili moralno-intelektualne izvrsnosti također zaslužuju poseban vid poštovanja kako u komunikaciji tako i primjerenom jezičkoj kulturi ophođenja i obraćanja, štaviše njima se garantira istaknutost neovisno o ljudskom odnosu: "Allah će na visoke stepene uzdignuti one među vama koji vjeruju i kojima je dato znanje". (El-Mudžadele, 11)

Kur'an najčešće Muhammeda, a. s., oslovljava njegovom službom i misijom koju ima u zajednici: "Allahov

Poslanik" (*Resulullah*). Ova sintagma je najfrekventnija u Kur'anu kada je riječ o oslovljavanju ili obraćanju Muhammedu, a. s. Njegovi savremenici su ga uglavnom na ovaj način oslovljavali. U svojim pismima on je sebe također potpisivao "Muhammed Resulullah". Toliko je raširena njena upotreba da u islamskoj literaturi odmjenuje njegovo vlastito ime. Kur'an, doduše rjeđe, Muhammeda, a. s., oslovljava i drugim zamjenskim imenima kojima se ističe njegova služba ili temeljno poslanje: Vjerovjesnik (Nebijj – Ja ejuhen-nebijj), Poslanik (Resul – Ja ejuher-resul), Pečat poslanika (Hatmul-enbija). Stavljanjem težišta na službu prilikom oslovljavanja, ustvari, osoba se impersonalizira i naglašava se njen opći značaj za zajednicu, uloga koju ima u društvu, važnost službe

i misije kojoj je njena ličnost potčinjena. U tom kontekstu znakovita je opetovana instrukcija Muhammedu, a. s., iz koje se jasno iščitava vrhunska poruka o temeljnoj ljudskoj jednakosti: "Ja sam samo čovjek kao i vi, meni se objavljuje da je vaš Bog samo jedan Bog" (Fussilet, 6; Kehf, 110), međutim, stepeni razlikovanja se uspostavljaju po vrlinama i vrijednostima koje se njeguju, promoviraju i kojima se služi. Kada je riječ o Muhammedu, a. s., uočava se još jedna distinktivna odlika u odnosu na ostale Božije poslanike: uglavnom se oni spominju vlastitim imenima, dok je kod Muhammeda, a. s., naglasak na misiji i službi. Muslimani to razumijevaju posebnim vidom poštovanja koje mu je na taj način iskazano. Muslimanima se preporučuje da

imaju poseban respekt prema Muhammedu, a. s., kako u razgovoru s njim tako i u ponašanju, da poštuju njegovu privatnost i duhovni položaj. Stavije, kao poseban vid odnosa i poštovanja preporučeno je da na njega donose *salavat*. (El-Ahzab, 56)

U najranijoj islamskoj tradiciji nominiranje vjerskih službi i osoba koje ih vrše ili predvode bilo je stvar prevladajućeg konsenzusa istaknutih muslimanskih autoriteta, ali i društveno-historijskog etabliranja službi i osoba baziranog na moralno-intelektualnim kvalitetima i određenoj vrsti izvrsnosti. Glavne tradicionalne vjerske službe kao što su imamska, hatibska, muftijska i kadijska svoje utemeljenje su derivirale iz Poslanikove prakse, ali su u kasnijoj formi, sadržaju i načinu organiziranja i uspostavljanja bile produkt razumijevanja muslimanskih autoriteta, a ne striktno objavljenog Teksta. Istaknutoj ulemi, kao priznanje visokog ulemanskog položaja, dodjeljivane su počasne titule i iskazivani posebni načini oslovljavanja. Među najznačajnijim titulama časti i poštovanja, čak i kada nije bilo formalnog postavljenja ili službe, jeste titula “imam”, koju je muslimanska javnost priznavala osobama visoke znanstvene reputacije, naprimjer četverica predvodnika fikhskih mezheba titulirani su imamima (imam Ebu Hanifa, imam Šafija, imam Malik, imam Ahmed ibni Hanbel) kao i značajan

broj drugih visokih vjerskih autoriteta. Također, posebno istaknutoj ulemi neformalno je dodjeljivana titula “hudždžetul-islam”, primjerice njome je tituliran Ebu Hamid Muhammed el-Gazali i neki istaknuti muhadisi.

Navedeni primjeri pokazuju da određene službe, duhovne pozicije, moralna i znanstvena izvrsnost imaju širi značaj u zajednici i zaslužuju poseban respekt i priznanje. U bosanskoj islamskoj tradiciji takva je služba reisul-uleme.

1. Oslovljavanje reisul-uleme

Titula i služba reisul-uleme, premda relativno novijeg datuma na našim područjima, od kraja 19. stoljeća, ima specifično značenje, težinu i ulogu u životu muslimana i Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Prvo spominjanje termina reisul-ulema u islamskoj tradiciji Bošnjaka, prema Fikretu Karčiću, bilo je 1881. godine “u molbi bošnjačkih uglednika austrougarskim vlastima da imaju svoga poglavara (reisul-ulemu) koji će rukovoditi njihovim vjerskim poslovima”. (Karčić: 309)¹ Okolnosti u kojima se ova titula pojavljuje jesu u prvom redu društvenopolitičke prirode i želja austrougarske vlasti da ostvari svoje političke ciljeve u pogledu potpunog odvajanja Bosne i Hercegovine od Osmanske države pri čemu je prekidanje izravnih duhovnih

veza bilo najzahtjevnije i najosjetljivije. Formiranje samostalne vjerske organizacije i administracije muslimana u Bosni i Hercegovini odvojene od istanbulskog Mešihata podrazumijevalo je kreiranje organizacije i vjerskog vođstva koje bi, uz vjerske kompetencije, prvenstveno trebalo posjedovati sposobnost rukovođenja vjerskom administracijom i organizacijom vjerskih poslova. Time je na izvjestan način reisul-ulema u značajnoj mjeri određen kao čovjek organizacije i administracije, ali je istovremeno u općoj percepciji muslimana predstavljao i prvo ulemansko lice u kojem se, za bosanske prilike, sintetizirala visoka vjerska učenost i mudrost, vjersko-prosvjetna i šerijatsko-pravna učenost.²

Kada se, pak, gleda kroz ustave Islamske zajednice, među prvim zadacima reisul-uleme evidentno se ističe predsjedavanje i rukovođenje kolektivnim organom Islamske zajednice i nadležnosti oko organizacije vjerskog života i funkcioniranja administracije. Međutim, značajan pomak u odnosu na sva ranija ustavna pozicioniranja reisul-uleme napravljen je u ustavu Islamske zajednice iz 1997. godine. Tada je reisul-ulema prvi put definiran kao vrhovni muftija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini koji predstavlja “jedinstvo dina i ummeta”. (Ustav, član 55)³ Premda su do Drugog svjetskog rata reisul-uleme

¹ Karčić osvjetljava okolnosti pojavljivanja ovog naziva u Osmanskoj državi i navodi da je u osmanskoj praksi reisul-ulema bila titula (unvân), a ne služba, da je šejhul-islam bio poglavar uleme (reis) i to je bio istanbulski muftija, kasnije poznat pod nazivom šejhul-islam. Titula je potom davana vojnom sudiji evropskog dijela carstva (rumelijski kazasker) koja je u tom slučaju bila više vezana za rang, nego za stvarnu naučnu vrijednost pojedinca na tom položaju. Vidjeti: Karčić, 2011:309-319.

² Nijaz Šukrić ukazuje kako se “prema vrsti naučnog interesovanja i društvenog angažovanja u islamskom svijetu javila jedna nezvanična klasifikacija i podjela uleme ili uopće inteligencije” na sljedeće tri kategorije: a) vjersko-prosvjetnu (imami, hatibi, mujezini, vaizi, šejhovi, muallimi, muderrisi, šejhul-islami),

b) sudsku (kadije, naibi, muftije – fekihi) i c) književno-naučnu ulemu. On smatra da je svaka od ovih kategorija tokom vremena izgrađivala “vlastite kriterije i uzuse na osnovu kojih se neko identifikovao s njom. Pored specijalista bilo je i uleme enciklopedijskog obrazovanja i znanja. Možda je zajednički kriterij za sve njih bio vlastiti društveni dokaz ... Bez obzira na kvalitet, može se reći da je najbrojnija i najprepoznatljivija ostala, ipak, vjersko-prosvjetna ulema...” (Šukrić, 1996:198)

³ Prema članu 55 ustava IZ u BiH iz 1997. godine, reisul-ulema “je poglavar i vrhovni muftija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini” i on “predstavlja jedinstvo dina i ummeta u Islamskoj zajednici” i “predstavlja Islamsku zajednicu u zemlji i inozemstvu”. U prečišćenom tekstu ustava IZ u BiH iz 2014. godine, član 61, ostala je odrednica da je reisul-ulema

“poglavar i vrhovni muftija Islamske zajednice”, ali je dodano i da je “najviši vjerski autoritet Islamske zajednice koji predstavlja jedinstvo dina i ummeta u Islamskoj zajednici”. U ranijim ustavima je uglavnom reisul-ulema definiran kao najviši ili vrhovni “vjerski poglavar” i vrhovni ili najviši “predstavnik Islamske zajednice”. Ustavom iz 1936, član 89, navedeno je da je reisul-ulema sa svojim užitim i širim savjetom najviši upravno-nadzorni organ nad cjelokupnim vjerskim i vjersko-prosvjetnim islamskim životom i predstavlja jedinstvo Islamske vjerske zajednice u Kraljevini. U članu 92 se definira kao vrhovni vjerski starješina cjelokupne Islamske zajednice Kraljevine Jugoslavije. Ista definicija se nalazi i u članu 65 ustava IZ iz 1930. godine. Opširnije o ustavnom definiranju pozicije reisul-uleme vidjeti u: Salkić, 2001.

najčešće birane iz redova muftija, četverica od šesterice, tek je ustavom iz 1997. godine definirano da je on vrhovni muftija i time je eksplicitirana njegova naučna izvrsnost i značaj u šerijatsko-pravnim stvarima čime je uspostavljena jedna vrsta protuteže s njegovim, od ranije definiranim, administrativnim poslovima i rukovođenjem Islamskom zajednicom. Premda se i ranije implicitno podrazumijevalo da je reisul-ulema osoba čiji stav preteže u važnim vjerskim stvarima, izostajala je normativna eksplicitnost i osnaženost te alimske uloge.

U bosanskom kontekstu titula i služba reisul-uleme na određen način, pa i u praktičnom pogledu, simbolizira početak samostalnog puta u slobodu oblikovanja vlastitih vjerskih poslova, začetak – makar u povojima – moderne ideje slobode i nezavisnosti muslimana Bošnjaka koja će vremenom implicirati, i poticati, i ostale vrste sloboda. Usto, služba reisul-uleme je u izvjesnoj mjeri integrirana u određene aspekte nacionalnog identiteta Bošnjaka, prvenstveno u onom dijelu u kojem je kroz vjeru ispoljena i danas se ispoljava vlastita samobitnost, zasebnost i identitarna diferencijacija. Imajući u vidu nespornu činjenicu o značaju uloge religije, religijske infrastrukture i institucija u nacionalnom razvoju i identifikaciji balkanskih naroda, ni Bošnjaci u tome ne mogu biti izuzetak.

Kako namjera ovog teksta nije dalje istraživanje i elaboracija vjerske ili društvene uloge reisul-uleme među muslimanima Bošnjacima, vraćamo se početnoj zamisli, tj. kraćem pregledu javnog i zvaničnog oslovljavanja reisul-uleme koje mijenja svoje forme s vremensko-društvenim promjenama u širem okruženju. Te mijene su vidljive u zvaničnoj korespondenciji unutar vjerske hijerarhije ali i naroda općenito i pokazuju određene aspekte razumijevanja pozicije i odnosa prema reisul-ulemi. Naime, reisul-ulema je u različitim periodima i društveno-političkim okruženjima

i sistemima različito oslovljavan. To prilagođavanje i prihvatanje vanjskih trendova, bez nekog posebnog unutarnjeg rezona, jeste očigledno. Neke atribucije danas izgledaju nestvarno i za današnji muslimanski ukus neprirodno i strano. U nastavku navodimo neke primjere iz bošnjačke štampe, publikacija Islamske zajednice i službenih dokumenata.

1.1. Presvjetli gospodin

U prvim godinama po uspostavljanju službe reisul-uleme, uglavnom u periodu austrougarske vladavine, najčešći atribut uz naziv reisul-uleme bio je “presvjetli gospodin”. Takvu atribuciju nalazimo kod reisul-ulema Azabagića i Šarca, rjeđe i kod kasnijih reisul-ulema. List *Bošnjak* piše: “...pod predsjedanjem vrlo našega rodoljuba presvjetloga gospodina reis-el-uleme Hadži Teofik ef. Azabagića... Presvjetli gospodin reis-el-ulema protumačio je tu želju i potrebu našega muhamedanskoga elementa kod visoke zemaljske vlade... Ne ćemo pogriješiti, ako se u ime sviju muhamedanaca Bosne i Hercegovine zahvalimo našim prvacima i rodoljubima, koji su o tome poradili, i najviše presvjetlomu gospodinu reis-el-ulemi...” (“Naši mektebi...”, *Bošnjak*, 1894)

“Uzdamo se, da će put našega presvjetloga reis-el-uleme, koji u tu svrhu putuje upravo sada po našoj domovini, uroditi najljepšim plodom...” (“Na svršetku godine”, *Bošnjak*, 1894) “U tu svrhu kao i radi drugih muhamedanskih vjerskih i naukovnih odnošaja otputovao je iz Sarajeva na 11. o. m. presvjetli gospodin Reis-el-ulema H. Mehmed Teofik ef. Azabagić...” (“Domaće vijesti...”, *Bošnjak*, 1894)

Uz ime reisul-uleme Sulejman-ef. Šarca u različitim prilikama uočljiva je upotreba spomenute atribucije. U izvještaju o imenovanju reisul-uleme Šarca *Sarajevski list* navodi: “...izvršen je čin ustoličenja novoga reis-ul-uleme za Bosnu i Hercegovinu presv. g. H. Sulejman ef. Šarca...” Baron Varešanin uručio je menšuru riječima:

“Izvolite, presvjetli gospodine, primiti Previšnji dekret o naimenovanju i menšuru visokog mešihata.” Baron Varešanin je “prvi čestitao srdačno presv. Reis-ul-ulemi...” (“Svečana instalacija...”, 1910) U raspravama o radu reisul-uleme Šarca u Vakufsko-mearifskom saboru izražavano je nezadovoljstvo njegovim radom “...dok je Rifat-beg Sulejmanpašić izjavio da ne može primiti na znanje ‘očitovanje presvjetlog gos. Reis ef.’...” (Jahić, 2012:63)

Opširno pišući o otvaranju džamije u Bosanskoj Krupi, list *Tarik* izvještava da je na otvaranju džamije ispred Ulema-medžlisa bio “...veleučeni gospodin hadži Mehmed Džemaluddin ef. Čaušević kao zastupnik njegove presvjetlosti reis ul-uleme...” (“Otvorenje džamije...”, 1908-1909)

1.2. Njegova Presvjetlost

“Njegova Presvjetlost” je sintagma koja se također koristila uz oslovljavanje reisul-uleme. U povodu izbora Džemaludin-ef. Čauševića za reisul-ulemu i najave njegove inauguracije mostarski *Biser* s oduševljenjem piše o ovom događaju: “Ovih je dana Njegova Presvjetlost novi naš Reis-el-ulema, Hadži Hafiz Mehmed Džemaluddin ef. Čaušević, otputovao u Beč... I naš list – kao čisto islamski i kao vjeran sljedbenik misli i načela Hazreti Džemaluddinovih...” (“Kulturne bilješke...”, 1914)

Dževad Sulejmanpašić zalaže se za reformu vakufa i navodi: “Zahvaljujući visokoj preporuci Presvjetloga Reis-ul-uleme g. Džemaludina Čauševića...” (Sulejmanpašić, 1928:25)

U kasnijem periodu ova sintagma ustupa mjesto drugim, međutim, nije potpuno iščezla pa se tako sreće u *Glasniku* iz 1972. godine. “Imam Saltagić Adem ef. je u svom pozdravnom govoru istakao veliku radost i zadovoljstvo džematlija Jelaha i svih pripadnika Islamske zajednice toga kraja što ovoj njihovoj svečanosti prisustvuje njegova preuzvišenost Reis-ul-ulema hadži Sulejman efendija Kemura... Zatim je imam Saltagić

okrenuo se prema Reis-ul-ulemi i rekao mu slijedeće riječi: Presvijetli Reis-ul-ulema...” (Mujić, 1972)

1.3. Njegova / Vaša Preuzvišenost

Ova atribucija bila je prilično frekventna i dugovječna u službenim dokumentima Islamske zajednice. Koristila se i u menšurama, svečanom dokumentu o uvođenju reisul-uleme u dužnost. U tekstu menšure reisul-uleme Ibrahim-ef. Maglajlića kaže se kako se daje “preuzvišenom gospodinu Hadži Hafiz Ibrahimu efendiji Maglajliću...” (GHB, A-1072/B) U tekstu menšure na bosanskom jeziku reisul-uleme Fehim-ef. Spahe iz 1938. godine stoji da se dodjeljuje “Njegovoj Preuzvišenosti Gospodinu Fehim ef. Spahi”. Zatim se nastavlja: “Na temelju toga i budući da je Izorno tijelo izabralo Vašu Preuzvišenost za Reis ul-ulemu... mi potpisani članovi Savjeta za davanje menšure dajemo Vašoj Preuzvišenosti ovu menšuru i predajemo Vam sva prava i dužnosti... Reis-ul-ulemi, vrhovnom vjerskom poglavici muslimana Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije”. (“Predavanje menšure...”, 1937-1938)

U izvještaju s predaje menšure reisul-ulemi Kemuri 1957. godine, reisul-ulema se oslovljava “Preuzvišeni Hadži Reis efendija” (“Svečanost predaje Menšure...”, 1958:70), a potom se donosi tekst menšure na bosanskom jeziku u kojem se, između ostalog, navodi: “Njegovoj preuzvišenosti Hadži Sulejman efendiji Kemuri, Reis-ul-ulemi Islamske vjerske zajednice u FNRJ... Pripadnici islama sačinjavaju vjersku zajednicu, koja prema šeriatskim propisima treba da ima svoga vjerskog poglavicu... Vrhovni vakufski sabor kao najviše predstavničko tijelo Islamske vjerske zajednice u FNRJ... preko naročito izabranog odbora ovlašćuje Njegovu preuzvišenost Hadži Sulejman efendiju Kemuru...” (“Svečanost predaje Menšure...”, 1958:70)

Dakako, ako je ovaj atribut korišten u menšuri razumljiva je njegova široka upotreba i u drugim

pismenim i usmenim formama. Od 1930-ih do prve polovine 1960-ih godina upotreba ove sintagme bila je preovlađujuća. U povodu proslave 400. godišnjice velikog vakifa Sarajeva, Gazi Husrev-bega, priređivački odbor proslave uputio je zahvalu u kojoj se, između ostalog, kaže: “Naročitu blagodarnost dugujemo Njegovoj Preuzvišenosti Reis-ul-ulemi Kraljevine Jugoslavije, Hadži Hafiz Ibrahim ef. Maglajliću...” (“Javna zahvala...”, 1933). “...Vaz će održati preuzvišeni Reis-ul-ulema...” (“Proslava Gazi Husrevbegove...”, 1933)

“Na poziv Preuzvišenog Gospodina H. hf. Ibrahim ef. Maglajlića, Reis-ul-uleme... Sjednicu kurije otvorio je Preuzvišeni Gospodin Reis-ul-ulema i pretsjedavao joj. ...prebrojavanje listića vršili su Njegova Preuzvišenost Reisu-ul-ulema...” (“Izbor kandidata...”, 1933)

“Zaključkom zajedničkih sjednica obaju Ulema-medžlisa, održanih u julu 1931. godine pod pretsjedništvom Nj. Pr. Reis-ul-uleme H. Hafiz Ibrahim ef. Maglajlića određeno je...” (“Prvi izvještaj...”, 1933)

U službenoj korespondenciji iz ovog perioda u obraćanju organa Islamske zajednice reisul-ulemi susreće se spomenuta atribucija. Ulema-medžlis u Sarajevu 1939. godine dopis reisul-ulemi Spahi adresira “Njegovoj Preuzvišenosti reisu-ul-ulemi”. (GHB, Arhiv IZ, R-VIS-1-331/1939)

Atribut “preuzvišeni” koristio se i uz ime zamjenika reisul-uleme Salih-ef. Bašića. Uslijed progona bošnjačkog stanovništva iz istočne Bosne 1943. godine “zastupnik Reis-ul-uleme preuzvišeni Salih Safvet ef. Bašić uputio je” apel za pomoć. (Skopljak, 1944)

Nakon Drugog svjetskog rata ovaj atribut je ostao u upotrebi, čini se sve do 1970-ih godina. “Preuzvišeni Reis-ul-ulema Hadži Ibrahim ef. Fejić usljed jučerašnjeg napornog rada u Vrhovnom saborskom odboru i slabog zdravlja nije ovdje...” (“Zapisnik II redovnog zasjedanja...”, 1956)

Povodom početka školske 1961/62. godine održana je svečanost i otvorene

su nove prostorije Gazi Husrev-begove medrese “...u prisustvu Njegove preuzvišenosti Reis-ul-uleme Hadži Sulejman ef. Kemure... Dolazak Njegove preuzvišenosti Reis-ul-uleme i ostalih uglednih gostiju...” (“Svečano otvorenje novog...”, 1961)

U obraćanju državnih organa reisul-ulemi također je korištena gornja sintagma. Reisul-ulema Kemura je 1959. godine zatražio od nadležnih vlasti da se bista reisa Čauševića, djelo Ivana Meštrovića, iz Umjetničke galerije u Sarajevu ustupi Islamskoj zajednici za potrebe budućeg muzeja. Hasan Grabčanović, sekretar Savjeta za kulturu i nauku, uputio je odgovor “na ruke Njegove Preuzvišenosti Reisu-ul-uleme”. (GHB, Arhiv IZ, VIS-11-3668/1959)

1.4. Drug

U skladu s novouspostavljenim društvenim sistemom u socijalističkoj Jugoslaviji i općom zamjenom gospode “drugovima”, ta nova moda odrazila se i na Islamsku zajednicu, prvenstveno u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata.

Vrhovni vakufski sabor u FNRJ sa zasjedanja u Prištini uputio je pozdravni telegram “Drugu Hadži Ibrahimu Fejiću, Reis-ul-ulemi FNR Jugoslavije...” (GHB, Arhiv IZ, VIS-6-2336/1955)

Skupština Udruženja Ilmije za grad i srez Travnik održala je u Travniku 10. jula 1953. godišnju skupštinu s koje je uputila pozdravni telegram “Drugu H. Ibrahim ef. Fejiću, Reisu-ul-ulemi I.V.Z. u F.N.R. Jugoslaviji”. (GHB, Arhiv IZ, VIS-8-2374/1953)

1.5. Ekselencija

Ekselencija (lat. excellentia: uzvišenost, odličnost, izvrsnost) uobičajen je počasni naziv za najviše predstavnike državne vlasti i druge predstavnike visokog ranga. Nakon Drugog svjetskog rata povremeno se javlja uz oslovljavanje reisul-uleme. Navodimo primjer iz *Glasnika*: “...kada smo aplauzom pozdravili ispitnu komisiju na čelu Njegove preuzvišenosti Reis-ul-uleme H. Sulejman ef. Kemure...

Ovoj skromnoj svečanosti su prisustvovali: Njegova ekselencija Reis-ul-ulema Hadži Sulejman ef. Kemura...” (Smajlović, 1958)

1.6. Eminencija

Eminencija (lat. *eminens*: istaknut), također u značenju uzoritost i uzvišenost, titula je koja se davala carevima, kraljevima, kardinalima. Uz oslovljavanje reisul-uleme susreće se u tekstu menšure trojice reisul-ulema, Naim-ef. Hadžiabdića, Husein-ef. Mujića i Jakub-ef. Selimoskog. “Ova Menšura predaje se Njegovoj Eminenciji Reisu-ul-ulemi Islamske zajednice u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji hadži Naim efendiji Hadžiabdiću ... ovlašćuje Njegovu Eminenciju hadži Naim efendiju Hadžiabdića ... čvrsto vjerujemo da će Vaša Eminencija uložiti sve svoje napore, mudrost, znanje, snagu, odlučnost i pronicljivost u radu...” (“Menšura Reis-ul-uleme h. Naim...”, 1975)

U tekstu menšure iz 1987. godine koristi se također termin “eminencija”. “Ova Menšura dodjeljuje se Njegovoj Eminenciji Reisu-ul-ulemi Islamske zajednice u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji hadži hafizu Huseinu efendiji Mujiću... ovlašćuje Njegovu Eminenciju hadži hafiza Huseina efendiju Mujića...” (GHB, AB-1-124/1987)

Posljednji reisul-ulema Islamske zajednice u SFR Jugoslaviji preuzeo je menšuru 1991. godine. “Ova menšura dodjeljuje se Njegovoj Eminenciji reisu-l-ulemi Islamske zajednice u Jugoslaviji hadži Jakub-efendiji Selimoskog... Posebno izborno tijelo Islamske zajednice imenovalo je odbor za predaju menšure koji...

ovlašćuje Njegovu Eminenciju hadži Jakub-efendiju Selimoskog...” (“Tekst menšure na bosanskom...”, 1991)

Premda se ova atribucija pojavljuje u menšurama trojice posljednjih reisul-ulema u bivšoj državi, susreće se i ranije, npr. uz ime reisul-uleme Kemure. “Njihov autor bio je niko drugi nego Njegova Eminencija Reisu-ul-ulema H. Sulejman ef. Kemura.” (Smajlović, *Glasnik*, 1963)

1.7. Poštovani / Cijenjeni / Uvaženi

Od 1990-ih godina XX stoljeća napuštaju se sve ranije atribucije uz titulu reisul-uleme koje su korištene u različitim periodima tokom više od jednog stoljeća. Nakon reorganizacije Islamske zajednice 1993. godine i otpočinjanja njenog djelovanja u samostalnoj državi Bosni i Hercegovini, u službenim dokumentima, časopisima, novinskim člancima, usmenim obraćanjima uglavnom preovlađuje atribut “poštovani”, zatim dolaze atributi “cijenjeni” i “uvaženi”. Čini se, uslijed oslobađanja Islamske zajednice od državnog i ideološkog tutorstva, aspekt oslovljavanja i formalnog obraćanja vrhovnom vjerskom autoritetu muslimana vratio se u jedno prirodno i primjereno ležište, jer sama titula i služba reisul-uleme, koja u suštini jeste i jedno i drugo, dakle sama po sebi je dovoljno važna i velika, u sebi sažima različite aspekte izvrsnosti, učenosti i leaderskog kapaciteta da visoko natkriljuje sve druge attribute i jezičke dodatke. Promjena o kojoj je ovdje riječ najbolje se uočava u tekstu menšure reisul-uleme Cerića iz 1996. godine. “Ova menšura potvrđuje izbor i pravo vršenja dužnosti reisu-l-uleme Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Menšura se dodjeljuje doktoru Mustafi efendiji

Ceriću. Doktor Mustafa efendija Cerić je trinaesti reisu-l-ulema Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.” (GHB, A-1073/B) Osim ličnog imena i akademske titule (uz uobičajenu oznaku pripadanja imamskoj službi – “efendija”), tekst menšure ne sadrži druge forme isticanja i tituliranja. Tekst menšure reisul-uleme Kavazovića također odudara od ranijih menšura i na tragu je jednostavnosti koju je karakterizirao tekst menšure reisul-uleme Cerića. “Odbor za predaju menšure ima čast da uruči ovu Menšuru uvaženom učenjaku Husein-efendiji Kavazoviću.” (GHB, A – 1074/B)

Praksa prema kojoj se uz titulu reisul-ulema ne dodaju velika, kitnjasta i zvučna pridjevska isticanja postala je široko prihvaćena u posljednje tri decenije.⁴

Zaključak

Iz naprijed prezentiranih primjera oslovljavanja reisul-uleme može se zaključiti da unutar Islamske zajednice nije razvijen čvrst, stabilan i prepoznatljiv atributivni dodatak uz titulu i službu reisul-uleme. Naravno, ozbiljno pitanje je da li je on uopće potreban, imajući u vidu da sama titula u sebi nosi kondenziranu puninu duhovnog, intelektualnog, predstavičkog i simboličkog značenja i potencijala. Stoga neadekvatni dodaci takvoj tituli znaju biti potpuno suvišni, pa i karikaturni. Međutim, činjenica da su korišteni govori da su se smatrali potrebnim. Možda više od same potrebe, po inerciji imitirala se moda vremena.

Promjene društveno-političkog okruženja koje su sa sobom nosile i promjenu standarda i načina

⁴ Zanimljivo je zapažanje hroničara političkog i društvenog života iz polovine sedmog stoljeća po Hidžri, Šihabudina Muhameda Nesavija. Naime, u periodu abasijskih halifa dodjeljivanje različitih titula postalo je veoma rašireno pa čak i unosno komercijalizirano, a ovaj

hroničar zapaža “što je vladarska moć halife postajala manja, jače je naglašavao aspekt svog vjerskog vodstva, a kako je opadala njegova moć nad svjetovnim stvarima sebi je davao sve više i zvučnije vjerske titule, a svoje saradnike je titulirao dvostrukim titulama vjere i države/

vlasti.” (Mohassel: 2007:5) Nesavi je bio državni sekretar sultana Dželaluddina Minkubirnija, posljednjeg sultana dinastije Harezmsah (617-628. po Hidžri) i autor je njegove biografije koja daje značajne podatke o društvenim i političkim prilikama u vrijeme prodora Mongola

obraćanja, komunikacije i oslovljavanja ličnosti visokog ranga odražavale su se na internu i javnu komunikaciju unutar Islamske zajednice. Sagledavanje oslovljavanja reisul-uleme potrebno je razmatrati u širem društvenom kontekstu, odnosno unutar tada važećih normi oslovljavanja u društvu. Utjecaj austro-ugarske prakse i kasnijeg jugoslavenskog razdoblja su više nego očiti. Atributi "Njegova Preuzvišenost" i "Njegova Presvijetlost" nisu izrasli iz duhovnog miljea kojeg reprezentira služba reisul-uleme; značajno odudaraju od koncepta službe koji je ukorijenjen u muslimanskoj zajednici i više podsjećaju na sekularni, aristokratsko-monarhijski ili carsko-sultanski ambijent

od vjerskog, posebno islamskog. Termin "Drug", jasno je, pripada komunističkoj strukturi i standardima komunikacije. "Eminencija" i "Ekselencija", premda imaju općeprihvaćenu internacionalnu upotrebu u oslovljavanju visokih zvaničnika različitog karaktera i profila, pa prema tome u međunarodnoj i diplomatskoj komunikaciji imaju smisla i internacionalnu prepoznatljivost, ipak u komunikaciji unutar same Islamske zajednice ne čine se naročito prikladnim, jer odudaraju od duha onoga što osoba predstavlja i reprezentira, a, usto, i ne pripadaju duhovnom naslijeđu koje je oblikovalo njegovog reprezentanta. Oslovljavanje duhovnog autoriteta, dakako uz elemente personalnog poštovanja

i njegove doličnosti, treba također u sebi sadržavati određenu vrstu topline i blizine, jednu unutrašnju razložnost i utemeljenost. Neprirodnim atribucijama se to ne postiže.

Razmišljanje o standardiziranju i stabilizaciji jezičke kulture u Islamskoj zajednici, neovisno o društvenom ambijentu i sistemima, koje bi uključivalo različite segmente komunikacije sasvim je razložno, smisleno i potrebno. Usto, bilo bi prijeko potrebno načiniti zvanične prijevode svih menšura, jer kao temeljno važni dokumenti morali bi biti dostupni na bosanskom jeziku u zvaničnoj redakciji, a, nažalost, nisu. Neke dijelove postojećih prijevoda karakterizira prilično slobodna interpretativna prevodilačka aktivnost.

Literatura

- (1894). "Domaće vijesti", *Bošnjak*, IV, 52, 3.
- GHB, Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke i Arhiv Islamske zajednice u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.
- (1933). "Izbor kandidata za člana Ulema-medžlisa u Sarajevu", *Glasnik VIS*, I, 3, 29.
- (2012). Jahić, Adnan, "O imenovanju Džemaludina Čauševića za reisu-l-ulemu 1913. godine", *Prilozi*, 41, 63.
- (1933). "Javna zahvala", *Glasnik VIS*, I, 4-5, 81.
- Karčić, Fikret (2011). "Služba reisul-uleme kod Bošnjaka". U: Karčić, Fikret. *Studije o šerijatskom pravu i institucijama*. 2. dopunjeno izd., Sarajevo: El-Kalem i Centar za napredne studije.
- (1914). "Kulturne bilješke", *Biser*, II, 15 i 16, 256.
- (1975). "Menšura Reis-ul-uleme h. Naim efendije Hadžiabdića", *Glasnik VIS*, XXXVIII, 5-6, 257.
- Mohassel, Mohammad Reza Rašid (2007). "Barrasi-ye tarixi wa sahtari-ye alqab" ("Historijska i strukturalna analiza titula"), *Pažubešha-ye adab-e erfani*, 1, 3, 1-22.
- Mujić, Husein (1972). "Svečano otvorenje Sulejmanije džamije u Jelahu kod Tešnja", *Glasnik VIS*, XXXV, 1-2, 98.
- (1894). "Na svršetku godine", *Bošnjak*, IV, 52, 1.
- (1894). "Naši mektebi", *Bošnjak*, IV, 43, 1-2.
- (1908/09). "Otvorenje džamije u Bosanskoj Krupi", *Tarik*, 4, 59.
- (1937/38). "Predavanje menšure novom Reis-ul-ulemi", *El-Hidaje*, II, 8, 127.
- (1933). "Proslava Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice", *Glasnik VIS*, I, 4-5, 10.
- (1933). "Prvi izvještaj o radu Ulema-medžlisa u Sarajevu", *Glasnik VIS*, 3, 51.
- Salkić, Muhamed (2001). *Ustavi Islamske zajednice*. Sarajevo: El-Kalem.
- Skopljak, Asim (1944). "Vjerski organi i službenici I. V. Z. za stradalnike iz Istočne Bosne", *Glasnik IVZ*, XII/ 2-3, 36.
- Smajlović, Ahmed (1958). "Oproštajno veče ovogodišnjih maturanata Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu", *Glasnik VIS*, IX, 9-12, 499.
- Smajlović, Ahmed (1963). "Prvi susret", *Glasnik VIS*, XXVI, 1-2, 55.
- Sulejmanpašić, Dževad (1928). "Za reformu vakufa", *Gajret*, IX, 25.
- (1910). "Svečana inštalacija reisul-uleme Hafis Sulejman ef. Šarca u Sarajevu", *Sarajevski list*, XXXIII, 156, 2.
- (1961). "Svečano otvorenje novog dijela Gazi Husrevbegove medrese u Sarajevu", *Glasnik VIS*, XII, 10-12, 399.
- (1958). "Svečanost predaje Menšure novoizabranom Reis-ul-ulemi Njegovoj Preuzvišenosti Hadži Sulejman ef. Kemuri", *Glasnik VIS*, IX, 77.
- Šukrić, Nijaz (1996). "Opći kriterij za izbor u zvanje vjersko-prosvjetne uleme u Bosni i Hercegovini", *Analiza GHB*, XVII-XVIII, 195-208.
- (1991). "Tekst menšure na bosanskom jeziku", *Glasnik Rijasetu Islamske zajednice u SFRJ*, 4, 498.
- (1956). "Zapisnik II redovnog zasjedanja (trećeg saziva) Vrhovnog vakufskog sabora Islamske vjerske zajednice u FNRJ održanog 25. novembra 1956. godine", *Glasnik VIS*, VII, 10-12, 386.

الموجز

كيف مخاطب رئيس العلماء

أكرم توتساكوفيتش

إن تحليل مجموعة معينة من المراسلات والنصوص الرسمية في منشورات المشيخات الإسلامية والمجلات البوسناقية يُظهر تنوعاً في صور مخاطبة رؤساء العلماء. فخلال ما يربو على 140 عاماً من وجود منصب رئيس العلماء، يبدو واضحاً غياب أشكال ثابتة ومنتشرة الاستخدام في مخاطبة الشخص الذي يمارس أكثر المناصب الدينية والتمثيلية أهمية عند المسلمين في البوسنة والمهرسك. وهذا يقول الكثير عن ثقافة اللغة، والقدرة على استخلاص المعاني الملائمة الخاصة بالفرد بلغته، من التراث الروحي، وإنشاء المفردات المهنية وتسمية الأشخاص والمؤسسات أو مناصبهم الإدارية والتنظيمية والروحية. تعرض هذه الورقة بعض الأمثلة عن أسلوب مخاطبة رئيس العلماء في فترات تاريخية مختلفة، والذي يشير من جهة إلى فهم هذا المنصب، ومن جهة أخرى، يشهد على نوع من الانقطاع، والتعرف البطيء على أهمية إنشاء أسس روحية متينة يبني عليها وصف وتمثيل لغوي ومفاهيمي ثابت. كما تشير هذه الأمثلة إلى تأثير البيئة الخارجية، وبمعنى ما، إلى البحث عن ثقافة مؤسسية مناسبة للتعامل والمخاطبة.

الكلمات الرئيسية: رئيس العلماء، المشيخة الإسلامية، المنصب، اللقب، المخاطبة.

Summary

FORMS OF ADDRESSING
THE RAISU-L-ULAMA IN USE

Ekrem Tucaković

Analysis of a corpus of official correspondence, the texts of publications of the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina and Bosniak journals shows the variety of the forms of addressing the raisu-l-ulama. During the period of over 140 years of the existence of the institution of raisu-l-ulama the lack of a stable, permanent form of addressing the head of the highest representative and the religious authority of the Muslims in Bosnia and Herzegovina. It says a lot about the language culture, the capacity to produce from within one's spiritual tradition, a terminology of adequate meaning, and also of an aptitude for building lexis and naming personnel of offices or administrative, organisational or spiritual structure. This article presents some examples of the forms of addressing raisu-l-ulama in different historical periods. These alone may represent a reflection of the perception, in general, of the office itself, on one hand, and on the other, they stand as a witness of discontinuity and the lack of understanding of the significance of the spiritual bases upon which any further stable, lexical or linguistic representation may be constructed. These examples also indicate the influence of the surroundings as well as, to some extent, the search for an adequate institutionalised form of discourse and forms of address.

Keywords: raisu-l-ulama, the Islamic Community, office, title, a form of address